

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

III/2011

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ АСПЕКТИ ЗБИРКЕ ПОЕЗИЈЕ ТРАЖИМ ПОМИЛОВАЊЕ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Апстракт: Приступ неком дјелу са становишта интертекстуалне компаратистике подразумева одговарајућу методологију и терминолошку апаратуру. Текст збирке пјесама Тражим помиловање настаје као плод стваралачког дијалога који Десанка Максимовић (1898–1993) води са српским средњовјековним правним актом, а по некима и књижевним дјелом, Закоником цара Душана, али се у подтексту ове збирке јасно види и њена интертекстуална веза са Библијом, као и неким књижевним текстовима међу којима се нарочито издваја пјесма „Литанија“ пољског пјесника Јулијана Тувима (1894–1953). Поред књижевних и сакралних текстова, у Десанкиној поезији су наглашено присутни мотиви и садржаји културе и традиције којој пјеснички припада. У нашем раду ћемо освјетлити ове интертекстуалне аспекте збирке Тражим помиловање.

Кључне ријечи и синтагме: Десанка Максимовић, Тражим помиловање, Душанов законик, Библија, Јулијан Тувим, Литанија, интертекстуалност, цитатност.

Проучавање интертекстуалности књижевног дјела је једна од најсавременијих метода у науци о књижевности. У њој се полази од чињенице да су сви текстови у вези са другим текстовима, тј. да је један књижевни текст систем „знакова културе“, тј. својеврстан „мозаик цитата“. Ово стајалиште, као и кованицу *intertextualité*, у науку је увела Јулија Крстева, шездесетих година XX вијека¹. Експлицит-

ност и функционалност неке интертекстуалне повезаности разазнаје се у дијалогу с текстовима који чине предло-

сти: „У синхронији видимо текстове као хоризонталне пресеке дијалога у датом тренутку, а кроз дијахронију пратимо по временској вертикали, кроз дужи период, промене у књижевности и култури као одраз оваквих дијалога.“ (2002: 13). Говорећи о цитату као о много ширем појму у односу на постојећу дефиницију, овај аутор користи појам индикатā, као оних мјеста „која у тексту на ма који начин указују на његову повезаност са другим текстовима“ (2002: 9). У вези с тим цитат „превазилази традиционално поимање овог термина и више је индикат који указује на најразличитије могућности и облике повезаности“ (2004: 23–24). Гвозден Ерор дефинише интертекст као „сваки текст сагледан у односу на друге текстове, на које упућује и с којима 'интерферира', чије је стјецјиште“. Овакав текст и „текстови (претходни, али гдегде и потоњи), узети појединачно или као целина, с којима се повезује“ (2002: 235), чине интертекст као укупни збир свих наведених текстова.

¹ Становиште да су „литерарни текстови пре свега системи знакова културе, настали из непрекидног комуницирања и зато узајамно повезани“ (Константиновић 2002: 8), Јулија Крстева заступа полазећи од Бахтиновог схватања да „реч по себи није једнолинијска, већ да настаје из дијалога и да се са сваким дијалогом поново и мења, па је и сваки текст неминовно повезан са другим текстовима, како у синхронији тако и у дијахронији“ (Константиновић 2004: 23). Зоран Константиновић говори о синхронији и дијахронији као о двије равни у проучавању интертекстуално-

жак неког дјела. Десанка Максимовић је у поднаслову збирке *Тражим помиловање* експлицирала тип њене (интер) текстуалности, конструкцијом „Лирске дискусије са Душановим закоником“. Но, важно је истаћи и чињеницу да би проучавање само оних индиката, као мјеста у тексту збирке *Тражим помиловање* који нас упућују на текст *Душановог законика* било непотпуно и недјелотворно са становишта поетичке функције интертекста од којег је сачињено ткање ове Десанкине књиге пјесама, тј. такво проучавање не би испунило циљеве интертекстуалног компаратистичког метода. Уосталом, до данас су се бројни научници бавили повезаношћу ове збирке са *Душановим закоником*, иако не у компаратистичком теоријском освјетљењу. На примјер, у радовима Љубице Ђорђевић, Звонимира Костића, Тиодора Росића и других, већ је подвучена повезаност текста збирке поезије *Тражим помиловање* са текстом *Душановог законика*, тј. указано је на релације појединих пјесама и појединих параграфа. У новије вријеме, интертекстуалним аспектима поезије Десанке Максимовић бави се и Светлана Шеатовић Димитријевић.

При проучавању интертекстуалности ове Десанкине збирке поезије, могуће је уочити и оне индикате који упућују на дијалог са значајним, канонским текстовима традиције, као што је Библија, али и као што су неки други (књижевни и некњижевни) текстови. Десанка Максимовић је метафорику ове збирке истакла тако што је сама нагласила да, поред дискусија са *Душановим закоником*, постоје и „дискусије са савременицима“, а управо те дискусије су углавном засноване на интертекстуалним релацијама са неким књижевним дјелима, која су на тај начин лирски контекстуализована у њеном *Помиловању* као отворен дијалог и као лирска критика. На имплицитном плану, на дубљим

слојевима текстуалне структуре, постоје и они индикати и аналогии који упућују на пјеснички, стваралачки дијалог који открива унутрашње аспекте, духовност и архетипске обрасце ове књиге. Тај архетипски, дијалошки образац, разазнаје се у двогласју ове збирке на којему се темељи агон пјесника и цара, али и у њеној суштинској проблематици у којој је присутан дијалог пјесника и Бога, који открива молитвени карактер, но исто тако и агонски, један управо метафизички спор у овој збирци.

Књижевно дјело Десанке Максимовић обилује индикатима који нам свједоче да је пјесникиња често и то веома успјешно стварала цитатну основу у појединим својим пјесмама, док се за неке њене збирке такође може рећи да су настале као осмишљена интертекстуална цјелина. Начин на који је пјесникиња користила тај стваралачки потенцијал је експлицитан, па се може рећи да вриједи она литерарна еквиваленција коју налазимо у тексту Дубравке Ораић по којој цитатност неког дјела сагледавамо у равни његове експлицитне интертекстуалности. Тако на примјер, у пјесми „За слугу Јернеја“ у збирци *Тражим помиловање*, пјесникиња већ у наслову изричито упућује на причу Ивана Цанкара „Слуга Јернеј и његово право“ док у самом тексту те пјесме даје лирско оправдање и поетичку функцију ове еквиваленције. Исто тако, у пјесми „За Пепељугу“ Десанка Максимовић поенту ове бајке транспонује у нови умјетнички текст с темом о љепоти(ци) скривеној у пепелу. На тај начин се у појединим пјесмама успоставља коприсуство двају или више књижевних текстова, међусобно повезаних тематским нитима једне исте пјесме, док се у тим релацијама, њиховој умјетничкој функцији и у одликама пјесничког језика открива и сама срж, поента, духовни ентитет текста. Тако је и када је у питању збирка *Тражим помиловање* посматрана као

цјелина. И она је утемељена на експлицитној интертекстуалности, која се, као што смо рекли, открива већ у поднаслову, првој лирској референци ове збирке. Међутим, прије него што се позабавимо „Лирским дискусијама са Душановим закоником“ као извориштем већине цитата у збирци *Тражим помиловање*, већине по статистичко-таксативном принципу али и по стилско-ефективном учинку, посветићемо пажњу и пјесми без које се ова Десанкина збирка, али ни поједине пјесме те збирке, не би могле у потпуности сагледати као поетско ткање повезница и цитата. Наиме, ријеч је о пјесми „Литанија“ Јулијана Тувима, коју је Десанка Максимовић превела с пољског језика², али је у том чину интерли-терарног посредништва пронашла и инспиративну потку за своје дјело. Осмишљена структура сакралног молитвено-прозбеног текста литаније³ у овој Тувимовој пјесми засигурно је представљала битан подстицај да наша пјесникиња у својој збирци развије форму јектенија, односно структурално-смисаону литургијичност без које би *Тражим помиловање* било немогуће замислити. Повезаност коју је одредио „Десанкин превод Тувимове *Литаније* и његово искуствено призивање у њеној збирци-прекретници *Тражим помиловање* (1964)“ анализирали су Петар Буњак и Мирослав Топић (1999: 92). Они полазе од чињенице да постоји „етичка импликација“ која се огледа у „солидарности са светом око себе“ и која краси и Десанкину и Тувимову поезију, а нарочито када су у питању поменута остварења. Најприје да прочитамо Десанкин превод Тувимове пјесме „Литанија“:

2 Јулијан Тувим: *Литанија*, Савременик, Београд, III/1957, V/1, 84. Превела: Десанка Максимовић.

3 „Литаније (грч. λητανεΐα: прошња, молитва), у католичкој литургији, молитва састављена од низа просних зазива, што их изговара или пјева предмолитељ, а на њих одговара заједница.“ (*Опћи религијски лексикон*, 2001: 519).

Молим ти се, боже, жарко,
молим ти се од свег срца:
за кривице понижених,
за стрепњу оног што чека,
за вечни неповрат мртвих,
за слабост самртника,
за збуњеност збуњенога,
за безнадност просјака,
за вређаног и исмејана,
за глупе, зле и ситне,
за те што без даха трче
до лекара најближега,
за те што из града стижу
с лупањем у срцу кући,
за грубе одагнане,
за извиждане на сцени,
за досадне, ружне, без дара,
за те што не могу да усне,
за те што се смрти боје,
што чекају у апотеци,
за оне што на воз касне.
– ЗА СВЕ ГРАЂАНЕ СВЕТА.
За њине невоље и муке,
бриге, ојађеност, жалост,
за немире и болове,
досаде и неуспехе,
за дрхтај најмањи сваки
несрећних, без радости
која тим људима вечно,
благонаклоно нек светли –
молим ти се од свег срца,
молим ти се, боже, жарко!

Буњак и Топић⁴ дали су и литерарне и лингвистичке смјернице за разумевање сваког текста понаособ као и њихове међусобне повезаности. У теолошком смислу, појмом литанија, односно јектенија именује се дио литургије у којој свештеник моли за низ особа, предмета или појава („за овај свети храм“, „за оне који са вером, побожношћу и страхом Божијим улазе у њега“, „за благорастворење ваздуха“ итд.), а окупљени народ узвраћа ријечима „Господи, помилуј!“ и тако чини ову молитвену форму дијалогском цјелином која се као таква упућује Богу. Тувимова „Литанија“

4 Њихов поменути текст је доступан и на интернету, на адреси <http://pbunjak.narod.ru/koauthorski/litanija.htm> (последњи пут приступљено 23. марта 2011. године).

је експлицитно „адресирана“ на Бога, док се Бог као „трећи глас“ (видјети: Петров, 2007) имплицира у збирци *Тражим помиловање*, и даље је неприсутна, метафизичка сила, али су му упућене многе прозбе и лирска јектенија. Однос између Тувимове „Литаније“ и збирке *Тражим помиловање* је класичан примјер интертекстуалности, гдје је дјело пољског пјесника предложак, а збирка српске пјесникиње разгранато интертекстуално стабло, које свој архетекст, свој коријен има у пјесми на коју се лирски реферише. Буњак и Топић тумаче као „однос између клице и развијене биљке“, између „синописа“ и „другог гласа“ лирске структуре, проналазећи семантичке, лексичке, граматичко-синтаксичке и стилске сличности и подударности између два текста с нарочитим акцентом на анафоричке конструкције за + одређена категорија у којима проговара управо прозбени карактер литанија, тј. јектенија у пјесничкој смислу тих сакралних појмова. У литургијском смислу, то нису оне канонизоване категорије за које се свештеник и народ заједнички моле, али је више него очигледно подражавање те канонске матрице и настојања да се у једној пјесми, односно молитви, помене значајан, смислен, репрезентативан и сврховит молитвени вијенац, те да се том набрајању да што снажнија унутрашња структура и што квалитетније стилско-естетско покриће. И Јулијан Тувим и Десанка Максимовић су текст литургије на миметички начин инкорпорирали у своја дјела, али су низ категорија за које се обраћају Богу, односно цару проширили и на пјесничко, хуманистичко поље, гдје је утисак о незавршености тог низа још снажнији. Пјесници траже милост, односно помиловање за низ неочекиваних људских судбина, карактера, стања и појава са стилским ефектима који сједињују човјекољубље и молитвеност, солидарност и литургијичност, социјално и

универзално, свакидашње и непоновљиво.

Посебан корпус интертекстуално сазданих пјесама у збирци *Тражим помиловање* чини скупина пјесама с библијском потком. У књизи *Тражим помиловање* налази се неколико пјесама сазданих од лирских евокација библијског текста, па се може рећи да је Библија, поред *Душановог законика* (цитатима најзаступљенијег), најзначајнији предложак ове збирке. На Библију упућују индикати у пјесмама „Проглас“, „О птицама небеским“, „О хијерархији“, „За седам гладних година“, „За калуђера“, „О каменовању“ и „За Марије Магдалене“ и тако откривају неколицину веома снажних реминисценција без којих духовна димензија ове збирке не би имала уцјеловљену садржину и суштину. Збирка *Тражим помиловање*, међутим, не открива само експлицитну интертекстуалну повезаност пјесничког са библијским текстом, него у једној врсти лирско-литургијског двогласја упућује своје молитвене прозбе и самом Господу. Библија је најтрајнији ауторитет традиције у којој је Десанка наслиједила духовна и религијска осјећања, сакрални подтекст и упориште око којег је саздала подједнако трајне лирске свјетове, најснажнији и најприсутнији извор духовних лирских реминисценција у њеној поезији. Од Постања па до Откровења, у њеној поезији препознајемо евокације бројних библијских тема, чија је непромијењена духовна и мудросна порука испјевана у лирском надахнућу и преточена у стихове. Библијска текстура повезује стилски и духовни ентитет поезије Д. Максимовић, а квалитативна димензија њене лирике омогућила је трајну повезаност конфесионалног система вриједности и универзалних порука умјетничког текста. Библијским стиховима пјесникиња је поткала сопствене стихове, а на једи-

нствен начин и сопствену лирску биографију.

Наша пјесникиња је веома често стварала тако што је, алудирајући на библијски предлошак или експлицирајући неки библијски стих, везивала своју поезију за Свето писмо снажним контекстуалним нитима религијске традиције. У том смислу, неке од њених најзрелијих и најдуховнијих пјесама или збирке поезије утемељене су на лирској транспозицији текста Библије, која Десанкиној поезији даје препознатљив стил и непролазну вриједност. Наравно, Библија је полазиште, предлошак и упориште, али оно што је пјеснички заиста непролазно и трајно вриједно у њеној поезији стасало је и саздано у богатству надахнућа, испјевано раскошним стилем и продуховљено блиставим лирским рјешењима. Неке племените људске особине Десанке Максимовић на исти начин огледају се у њеном пјесничком језику и стилу. Њена емотивност, емпатија и човјекољубље, преточени у благоглагољиви лирски израз, проистичу из саме Библије као изворног текста.

При истраживању експлицитне интертекстуалности могуће је уочити различите типове цитата. У овом раду узећемо у обзир четири типа интертекстуалних релација: искључивање (или ексклузију), укључивање (инклузију), пресјек (интерсекцију), те подударање или (еквиваленцију) (Ораић, 124–125). Овим појмовима се указује на однос између цитираног текста и новог текста у оквиру цитатног интертекстуалног подручја. Најчешћи тип цитатних веза у збирци *Тражим помиловање* Д. Максимовић остварује се алузијама на неке друге текстове, без текстовног подударања, што би према овој подјели Д. Ораић имало значење *ексклузије* или искључивања с обзиром на то да постоји

асоцијативно-алудитивни додир, али нема пресјека нити подударања. *Инклузија* се, према овој подјели, остварује стилизацијама, те „интертекстуалним жанровима“ као што су пародија, травестија и пастиш; *интерсекција* се остварује реминисценцијама на неке друге текстове, док *еквиваленција* подразумева „потпун“ цитат или превод. У збирци *Тражим помиловање* често се, пак, јавља и онај тип инкорпорирања цитата, гдје постоји подударање с текстом предлошка. Међутим, тим цитатима пјесникиња у мањој или већој мјери мијења садржину и то с циљем њихове (ре)поетизације у новом (кон)тексту. Но, и поред те чињенице, овај тип инкорпорирања и даље „открива“ експлицитну интертекстуалну релацију са текстом предлошка. Будући да се ради о једној врсти стилизације цитата узетог из текста предлошка, тј. будући да се управо око тог поетизованог цитата гради текст пјесме, овај тип релације окарактерисаћемо стога као инклузију у ширем смислу. Када је у питању интертекстуалност збирке *Тражим помиловање*, поједине цитате није једноставно категоризовати и типологизовати, јер Д. Максимовић у једној пјесми користи читав репертоар цитатних поступака: пародија, алузија, иронија, подударност, реминисценција, повезница, подстицај итд. У једној пјесми је, исто тако, цитирано више различитих текстова, а садржај и смисао културе и традиције призивају се готово у свакој и то у комплексним и разнобојним лирским преливима. Непримјетно и ненаметљиво присуство цитата, природно преплитање и потпуно срастање с ткивом новог умјетничког дјела, указује на потребу да се што више пажње посвети стилској, поетичкој функцији цитата.

Велики број пјесама Десанке Максимовић карактерише експлицитна интертекстуалност. У пјесмама „И гавран рече“, „И цврчи цврчи цврчак“, „Још би нам могла десити се љубав“ и

„Буд је женска смијешна работа“ итд. интертекстуалност је експлицирана двоструким наводницима у наслову. Цитатност карактерише и пјесме „Изгнање из Раја“, „Верујем“, „Десет божјих заповести (ново издање)“, „Крститељ“, „Балкански ратови“, „Зовина свирала“, „Бранку Ћопићу“, „Узалудна опомена (Прешерну)“ итд. Неке од ових пјесама су у интертекстуалној вези са Библијом или неким појединим православним молитвама и обредима. У неке је, опет, Десанка Максимовић уткала и цитате интрасемиотичког типа, тј. цитате из других књижевно-умјетничких дјела, будући да је пјесникиња прије свега била читалац и стваралац одан књижевној умјетности, иако се окушавала и у другима (што је много пута и сама истицала).

Када је у питању цитатност њене збирке поезије *Тражим помиловање*, примарно је уочљива интертекстуална повезаност са текстом предлошка, *Душановог законика*. С тим у вези, навешћемо дио текста докторске дисертације Љубице Ђорђевић који говори о тој повезаности, указујући на више него очигледан поступак умјетничког грађења текста са правним и историјским документом као предлошком:

Тражим помиловање је циклус грађен око једног објективног предмета инспирације, око Душанова законика. Овај историјски документ, међутим, само је посредник. Песник се њиме користи као репрезентантом једног далеког времена да би исказао своје лирске рефлексије о човеку наше епохе. Ово је потврдила и Десанка Максимовић изјавом: „То је лирска дискусија са Душановим закоником, а има дискусије и са савременицима.“ (...) Поређењем Душанова законика са циклусом *Тражим помиловање* могли смо установити да Законик има 201 параграф и 'Реч цара Душана уз Законик', а да је од тога у циклусу *Тражим помиловање* 'препевано' двадесет четири параграфа. (...) Број песама које на овај начин интерпретирају Душанов законик чине само једну трећину циклуса *Тражим помиловање*. Много већи простор уступљен је песниковом

'мишљењу' о људима нашег времена, о вредностима њихова живота или човекова живота уопште. Законик је при томе само симбол који има значење једне друштвене правде и једног система вредности који гарантује ту правду.“ (1973: 254–255).

У вези са *Душановим закоником* функционишу двадесет четири пјесме збирке *Тражим помиловање*⁵. У неким пјесмама су инкорпорирана два, па и више параграфа. Пјесма „Иду царским друмом“ је у том смислу најкомплекснија, јер садржи чак пет цитираних параграфа *Законика*. Ова пјесма на неки начин припада скупини пјесама у којима се „тражи помиловање“, иако се то не експлицира и независно од тога што и све остале пјесме из те скупине носе типичан наслов који почиње приједлогом „за“ („За себра“, „За непелегрине“, „За слугу Јернеја“, итд.). Исто тако, уводна пјесма „Проглас“ по својој садржини припада другој скупини пјесама ове збирке. У те пјесме је транспоновано слово *Душановог законика*, а наслови почињу приједлогом „о“ („О меропаху“, „О хијерархији“, „О војнику“, итд.). У пјесмама у којима се воде „лирске дискусије“ са *Душановим закоником* цитати су инкорпорирани у текст пјесме, али измијењени и стилизовани. Пјесме у којима се тражи помиловање могу се подијелити на оне у којима се цитира *Законик* и оне у којима пјесникиња води „дискусије са савременицима“ и пјева о неким савременим пјесничким тема-

5 „За свадбе без венчања“, „О јереси“, „Иду царским друмом“, „О птицама небеским“, „О прељуби“, „О војнику“, „О сиротој куделници“, „О меропаху“, „За човека који је погубио пергаменте“, „О бабунској речи“, „О одбеглу робу“, „О налазачу“, „О женидби сина“, „О обореној цркви“, „О поклисару“, „О божјем суду“, „О пијаницама“, „О праштању“, „О царском селу“, „За жир“, „О олтару“, „Проглас“, „За последње дане“ и „О пореклу“. У поетски медиј транспоновано је двадесет и пет параграфа: 3, 9, 10, 28, 54, 61, 64, 68, 83, 85, 101, 112, 113, 116, 128, 130, 133, 150, 166, 171, 187, 189, 190, 195. и 201, као и „Реч цара Душана“ уз *Законик*.

ма, као што су љубав, љепота, вјера, смрт итд. Навешћемо неколико примјера, који илуструју сложене интертекстуалне релације, али и стилску допадљивост поступака.

Већ смо рекли да се у пјесми „Иду царским друмом“ (ТП 81–82)⁶ чак пет пута цитира *Душанов законик*. Сваким од тих пет цитата успоставља се интертекстуална релација са текстом предлошка, а пјесникиња алудира на пет параграфа *Законика*:

Иду царским друмом људи
као из пакла утекли,
непца им љута рана пали.
Ко су они, ко су они?
То су грешници што су хришћане
у другу веру продали.

Иду царским друмом безухи,
не радује душе њине
глас птице што шуму сребри.
Ко су они, ко су они?
То су на зборовима похватани
непокорни себри.

Иду царским друмом људи
ожежени, модрица пуни.
Ко су они, ко су они?
То су јеретици
и бабуни.

Иду царским друмом људи
распорених ноздрва,
поглед им се гаси.
Ко су они, ко су они?
То су од господара
одбегли меропаси.

Иду царским друмом безруки,
до земље повијени,
ко да им је тисућу година.
Ко су они, ко су они?
То су себри што су се поиграли
брадом властелина.

6 Максимовић, Десанка (2005), *Тражим помиловање. Лирске дискусије с Душановим закономиком*, интегрално критичко издање, приредио Станиша Тутњевић, Београд: Задужбина Десанке Максимовић, Народна библиотека Србије и Чигоја штампа. У даљем тексту ово издање наводићемо скраћено: ТП.

Бројношћу и сложеношћу интертекстуалних релација, ова пјесма је први примјер који нам показује којим поступцима пјесникиња ствара ново лирско дјело на основу постојећег текста. У првој строфи алудира се на параграф 21. (О продавању хришћана): „И ко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука одсече и језик одреже.“ (ДЗ 60).⁷ У другој строфи цитиран је параграф 69. (О сабору себрова): „Збора себрова да не буде, а ако се ко нађе као саборник, да му се уши одсеку, и да се осмуде покретачи.“ (ДЗ 66). Трећа, пак, строфа садржи алузију на параграф 10. (О јеретику): „И ко се нађе као јеретик, живећи међу хришћанима, да се ожеже по образу и да се изагна, а ко би га тајио, и тај да се ожеже.“ (ДЗ 58). На параграф 201. (који је без наслова) алудира се у четвртој строфи ове пјесме, а он гласи: „Меропах, ако побегне куда од свога господара у другу земљу или у цареву, где га нађе господар његов, да га осмуди и нос распори, и ујемчи да је опет његов, а друго ништа да му не узме.“ (ДЗ 86). Најзад, у петој строфи се алудира на параграф 97. (О бради властеоској): „Ко се нађе да је почупао браду властелину, или добру човеку, да се тому обе руке одсеку.“ (ДЗ 70). У свим примјерима алузије видљиво је, дакле, да нема текстовног пресијецања са наведеним параграфима, иако има смисаоног. Сваки параграф је поетизован и у новом, књижевноумјетничком контексту функционише као знак према којем читалац у кажњенику са „царског друма“ препознаје „становника“ *Душановог законика* са оним особинама које му је у својој дискусији приписала пјесникиња: грешника и страдалника у исто вријеме. Ова пјесма најбоље говори о природи казнених мјера које су спровођене према слову *Законика*, те ко је све могао да

7 *Душанов законик* (1986), приредила Биљана Марковић, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга. У даљем тексту ово издање наводићемо скраћено: ДЗ.

буде преступник. До појединих чланова *Законика* читалац бива одведен асоцијативним путем, како уз помоћ индикатора из посљедњих двају стихова сваке строфе ове пјесме, тако и уз помоћ индикатора „безухи“, „ожежени“, „распорених ноздрва“, „безруки“. Ови индикатори алудирају на тип казне коју је прекршилац према односним одредбама *Душановог законика* морао да истрпи. Ове ријечи представљају онај нарочити лексички слој и језички потенцијал који је искориштен у овој збирци, спајајући традиционални и модерни контекст.

Ево још једног примјера поетски функционалног цитирања параграфа. У пјесми „Проглас“, у којој започиње лирска дискусија између Десанке Максимовић и цара Душана, цар је пјесникињи „помогао“ да изрази и скривене оптужбе, али и да опрости онима које оптужује. У пјесми „Проглас“, као и у пјесми „О сиротој кудељници“, цитирани су параграф 64. и 101. *Законика*. То су параграфи који говоре о односу цара законодавца према насиљу. Лирски субјект са царског пријестола отпочиње дијалог у којем ће изрећи многе застрашујуће казнене мјере, али и заузети праведан и заштитнички став према онима којима је правда и заштита потребна. Обје ове пјесме су у уводном дијелу збирке *Тражим помиловање* у којем је *Законик* присутан као симбол реда, дисциплине, строгости, врло често суровости, али и праведности. Душан као лирски субјект изричито гарантује сиромашним категоријама слободу и заштиту од насиља. У овој пјесми цар Душан јасно даје до знања да преступнике очекују само прописане казнене мјере, а праведне и сиромашне обећана им заштита. Однос цара према сиромашним и радиним људима понајбоље је осликан заштитничким маниром према „сиротој кудељници“. У параграфу 64. *Законика* (О сиротама) стоји: „Сирота кудељница да је слободна како

и поп“ (ДЗ 66). Према овом параграфу „сирота кудељница“ као да на неки начин, управо метафорички, репрезентује све сиромашне из Душановог царства у тексту *Законика*. Текст параграфа 64. заиста звучи као стих у којем је сажето и стилизовано загарантована слобода свим сиромашнима, док сам мотив „сироте кудељнице“ даје *Законику* као правном акту особине књижевног дјела.

У пјесмама „Проглас“ и „О сиротој кудељници“, поред параграфа 64, алудира се и на параграф 101. (О најезди): „Силе да није никоме ни за једну ствар у земљи царској; аколи кога снађе најезда, или сила разметљива, они коњи најездни сви да се узму, половина цару, а половина оному на кога су најахали, и људи најахалци да приме казну како пише у *законику светих отаца*, у световним члановима, да се муче као и намерни убица.“ (ДЗ 71) У пјесми „Проглас“ Десанка Максимовић користи појам „најахалац“, док у пјесми „О сиротој кудељници“ каже „коњи најездни“ и тиме алудира на текст 101. параграфа, у којем се користе облици који су карактерисали српски језик Душановог времена: „најезда“ (што је значило „насиље“) и „најахалац“ (што је значило „насилник“). Алузијама на наведене параграфе, као и облицима из ове давне фазе српског језика која обилато нуди свој језички и лексички потенцијал савременом пјеснику, Десанка Максимовић поетизује текст правног акта цитирајући га у новом, књижевноумјетничком контексту.

У збирци у којој доминира израз *тражим* (помиловање), пјесма „За жир“ (ТП 34) се разликује од осталих, јер садржи молбу као гест крајње човјечности и човјекољубља. Десанка Максимовић гради текст на основу параграфа 190: „И ако у жупи жир роди, тога жира цару половина, а томе властелину чије је имање половина.“ (ДЗ 85). И у *Душановом законику*, па тако и у збирци *Тражим*

помиловање, жир је по вриједности на дну листе онога од чега се половина морала давати цару, а ту је и зато да нагласи како се ништа мање због те чињенице поменути намет није могао избјећи. У низу стихова пјесникиња говори о свему што је рађено или рађало за цара, те о многим даровима којима је био обасут. Но, у завршном дијелу пјесме жир постаје дар који би цар требало да да или боље речено да не узме сиромашнима: „за жир ти се једино молим, / жира у шуми под гранама нека / да му се, кад га под зиму нађе, / изгладнели отрок обрадује.“

Посебно је занимљив и значајан примјер интертекстуалности с којим се сусрећемо у пјесми „За слугу Јернеја“ (ТП 50–51). Раније је наглашено да је она у преплету са алегоричном новелом „Слуга Јернеј и његово право“ словеначког писца Ивана Цанкара. Цанкар радњу ове приче смјешта у словеначку сеоску средину на Бетајнови. Послије сахране господара са којим је из ничега створио имање за узор, праведни стари слуга Јернеј бива отпуштен из службе од његовог сина насљедника. Са том неправдом није се могао помирити те је кренуо да тражи савјет и „правицу“, од Бетајнове до Беча. Јернеј живи у вријеме аустријске царевине, која је била немилосрдна према проблемима „малих“ људи. Међутим, „Јернеј“ Десанке Максимовић је свевремен. Он постоји „откако расте трава“ и представља све људе племените душе, којима је једина религија тежачки посао а праведништво једино суштaствено начело. Мјесто на којем се два дјела текстуално понајвише прожимају јесте завршни дио Цанкареве приче, у којем од узалудне потраге оронули Јернеј ступа пред свештеника пред којим Бога назива својим дужником и не клечи, него стоји, *тражи*, захтијева правду. Као што Десанка Максимовић од цара Душана не моли, него напротив *тражи* помиловање, тако и Јернеј *тражи* од Бога

правицу: усправно, поносно, без понижавања. Према томе, јасна је функција ове важне интертекстуалне подударности. Наша пјесникиња је Цанкаревог Јернеја опјевала тражећи помиловање, но књижевна фигура, карактер и снажна симболика Цанкаревог јунака омогућила јој је и то да у овој пјесми, као и у цијелој збирци, оствари вишеслојно мисаоно ткање. Дијалогичност на којој је утемељила своју збирку, пјесникиња чини још убједљивијом тиме што не пропушта да уочи метафорички и универзални потенцијал слуге Јернеја, те да своју дискусију (која је по много чему и критика) усмјери ка појединачном али и ка општељудском, ка социјалном али и ка универзалном. Цанкар је критичар љуске безосјећајности и изостанка самилости за ближњег, његов Јернеј наивно разобличава судове као куће у којима не станује правда: ниже и више судове, локалне, велеградске, али и оне пријестоничке, царске, па најзад и Божији суд и правичност. То није тек критика локалног, него у исто вријеме – изванредним умјетничким поступком – критика универзалног поретка у којему правда, правичност и остале људске особине и обавезе имају ограничен домет и најчешће су недоступни умјесто универзално присутни (будући утемељени на хришћанским вриједностима и идеалима).

Најзад, наводимо примјер садржан у пјесми „За оне који царске друмове ору“ (ТП 86–87) сусрећемо низ индикатора који упућују на неколицину књижевних текстова, чија суштинска значења пјесникиња транспонује у „мозаик цитата“ ове пјесме. При томе се открива један важан заједнички интертекстуални именилац свим наведеним текстовима унутар текста пјесме који их обједињује: цар као метафора.

Тражим помиловање
за зовину свиралу недужну
која говори у лице цару

што се само земљи поверава,
што кришом дотура ветар ветру
и мрав шапће на уво мрава.

За оне који причају гласно
шта су видели на царском друму
и иза зидина манастира,
за себре који се сулудо роте
против велможа,
који без копља и без ножа
налећу на перне буздоване,
за непокорне
који друмове царске ору,
који у разговору
сатерују цара до дуvara.

За људе и жене
у чијој су машти размере света
померене,
за оне који усред подне,
док сунце билионима свећа
сија теби и мени, царе,
носе неку своју, малу, свећу,
за људе до зуба наоружане
на рогове пужа кад налећу.
За свачију заблуду тужну,
за храброст усамљену и излишну,
за тајне што су проговориле
кроз зовину свиралу недужну.

Наиме, у поменутој пјесми се ин-
трасемиотичком транспозицијом утқи-
вају значења српских епских пјесама из
циклуса о Марку Краљевићу и то пјесама
„Орање Марка Краљевића“ и „Марко
пије уз Рамазан вино“, те значење једне
од најљепших српских народних бајки
„У цара Тројана козје уши“. Наравно,
јасна је и алузија на киничког филозофа
Диогена из Синопе и једну незаобилаз-
ну анегдоту у вези с њим. И управо је ин-
тертекстуалним јукстапонирањем осви-
јетљена и уочена – у овој збирци тако че-
ста – метафора цара и то као „земаљског
бога“ чији ауторитет није неоспорив
нити неприкосновен. Насупрот тог цара
стоји појединац или природа сама. У
пјесми „Орање Марка Краљевића“ еп-
ски јунак је на мајчину молбу одбацио
оружје и прихватио „рало и волове“, али
није био „послушан“ до краја него је по-
чео орати царске друмове. У пјесми

„Марко пије уз Рамазан вино“ јунак се
поново супротставио царском аутори-
тету, овај пут пропису којим је дат низ
забрана за вријеме муслиманскога
вјерског празника. У разговору лицем у
лице Марко је и ријечима и физичком
појавом и снагом притјерао цара уза
зид. У српској народној бајци „У цара
Тројана козје уши“ цар је погубио све
бербере који би на његово питање шта
су примијетили на њему одговорили да
су то козје уши. Млади берберин, који је
мудро избјегао да одговори, стекао је
потом привилегију да уз богате награде
редовно брије цара. Но, под теретом
тајне коју је једини знао, повјерио се
ископаној рупи у земљи из које ће
доцније изнићи зова. Из зове ће чобан-
чад начинити свирале, које ће умјесто
звуча извикивати ријечи о несавршено-
сти цара које чине и наслов ове приче.
„Цитирана“ у овој пјесми је и животна
филозофија киника Диогена из Синопе
(403–323). Овај филозоф је одбацио све
културне и друштвене норме и постојеће
законе. Живио је у бурету и „у сред под-
не“ свијећом по Атини тражио „човјека“.
Кад је Александар Велики, посјетивши
га, обећао да ће му испунити сваку жељу,
овај је узвратио да је та жеља да му се
склони са сунца. Цар као „земаљски
бог“ присутан је у све четири цитата
уткана у пјесму „За оне који царске дру-
мове ору“, док је глас „зовине свирале“
универзална порука којом пјесникиња
указује на постојање бајковите, наивне
али и неукротиве природне силе која се
поиграва чак и са царским ауторитетом.
У овој збирци глас „зовине свирале“
један је од бројних гласова, али је по по-
руци коју носи и по својој мелодичној
умјетничкој суштини нарочито близак
самом гласу пјесничком.

Овај низ примјера, иако невелики
по обиму, показао је колико је разновр-
стан и широк интертекстуални дија-
пазон збирке поезије *Трајим помило-*
вање Десанке Максимовић. У њеној

поезији, у само једној збирци, у том вишеслојном литерарном ткању, сусрећемо интерлитерарни и интертекстуални дијалог као основу, сусрећемо дискусију и лирску критику једног средњовјековнога правног акта као својеврсну пјесничку зиданицу, сусрећемо молитвени образац и библијске мотиве као духовну суштину збирке. Наилазимо на књижевне реминисценције, читамо народну поезију, присјећамо се обреда и обичаја, осјећамо лирско умиљеније својствено средњовјековној литерарности наше традиције. На тај начин у њеној поезији „читамо“ и дјела писаца савременика, сусрећемо бројне посвете и повезнице које, као омиљен Десанкин пјеснички манир, чине интертекстуалну структуру њеног дјела. *Тражим помиловање* је једно књижевно дјело, али оно у својим интертекстуалним аспектима, у својој разгранатој литерарности, окупља и обухвата готово цијелу једну књижевну традицију.

Извори

Душанов законик (1986), приредила Биљана Марковић, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга.

Максимовић, Десанка (1964), *Тражим помиловање*, Нови Сад: Матица српска.

Максимовић, Десанка (2005), *Тражим помиловање. Лирске дискусије с Душановим закоником*, интегрално критичко издање, приредио Станиша Тутњевић, Београд: Задужбина Десанке Максимовић, Народна библиотека Србије и Чигоја штампа.

Сабране песме Десанке Максимовић, књиге I–VIII (1997), приредио др Мирослав Егерић, Земун: Драганић.

Тувим, Јулијан: *Литанија*, Савременик, Београд, III/1957, V/1, 84. Превела: Десанка Максимовић.

Литература

1. Bunjak, Petar i Topić, Miroslav (1999), 'Litanija' Julijana Tuvima i 'Tražim pomilovanje' Desanke Maksimović, *Slavistika*, (3), 92–103.
2. Ђорђевић, Љубица (1973), *Песничко дело Десанке Максимовић*, Београд: Филолошки факултет.
3. Egor, Gvozden (2002), *Genetički vidovi (inter)literarnosti*, Београд: Narodna knjiga.
4. Константиновић, Зоран (2002), *Интертекстуална компаратистика*, Београд: Народна књига.
5. Константиновић, Зоран (2004), „Теорија књижевности и књижевне теорије. Разматрање са становишта компаратисте“, *Књижевне теорије XX века*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 19–25.
6. *Opći religijski leksikon* (2002), urednik A. Rebić, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
7. Oraić, Dubravka (1988), „Citatnost – eksplicitna intertekstualnost“, *Intertekstualnost i intermedijalnost*, zbornik radova, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 121–156.
8. Петров, Александар (2007), „С Богом их је троје“, *Збирка Тражим помиловање Десанке Максимовић*, Зборник радова са скупа Десанкини мајски разговори одржаног у Сокограду, 26. и 27. маја 2006; приредила Ана Ћосић Вукић, Београд: Задужбина Десанка Максимовић, стр. 5–66.

INTERTEXTUAL ASPECTS OF THE BOOK OF POETRY
TRAŽIM POMILOVANJE BY DESANKA
MAKSIMOVIĆ

Summary

A comparative approach to literature involves appropriate methodology and terminology apparatus to deal with the intertextuality of a literary work. The book of poetry *Tražim pomilovanje* by Desanka Maksimović (1898–1993) came into existence as a result of poet's creative dialogue with Dušan's Code (*Dušanov zakonik*), a medieval Serbian book of law, which is also considered a literary work. In the subtext of this collection of poems we can clearly notice a strong intertextual connection to the Bible, and also the wide range of intertextual connections with other literary texts, particularly with the poem "Litany" by the Polish poet Julian Tuwim (1894–1953). Maksimović's poetry is replete with literary and religious motifs, which makes it easy to recognise its affiliation to the culture and tradition. The aim of this paper is to highlight those intertextual aspects of the poetry collection.

s.smulja@gmail.com